

УДК [340.1:347.12]:342.722:305-055.1/.2](477-25)(094)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.1.4>

СТАНОВЛЕННЯ НОРМ ЩОДО РІВНОСТІ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ У ДЖЕРЕЛАХ ПРАВА КИЄВО-РУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Бойко І.Й.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри історії держави, права та політико-правових учень
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: 0000-0001-8444-6787
e-mail: igor.boiko@lnu.edu.ua*

Ковальчук І.В.,

*доктор філософії у галузі права,
старший викладач кафедри суспільно-політичних наук
Вінницького національного технічного університету
ORCID: 0009-0007-7467-5317
e-mail: ivankovalchuk@vntu.edu.ua*

Бурдіна О.В.,

*здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
зі спеціальності 081 «Право»
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: 0009-0003-3404-6840
e-mail: oleksandra.burdina@lnu.edu.ua*

Бойко І.Й., Ковальчук І.В., Бурдіна О.В. Становлення норм щодо рівності жінок і чоловіків у джерелах права Києво-Руської держави.

У статті проаналізовано історичний досвід становлення норм про гендерну рівність у джерелах права Києво-Руської держави. Зазначено, що у сучасних умовах війни росії проти України проводиться активна робота щодо європейської інтеграції. Одним із завдань є ефективне забезпечення нормативно-правового регулювання та реалізації якісної гендерної політики. Сьогодні важливо привести чинне законодавство України у відповідність до стандартів Європейського Союзу в сфері гендерного паритету. Особливий інтерес викликає гендерний паритет в системі публічної служби, яка у сучасних умовах має важливе значення, зокрема реалізовує функції держави (публічні службовці забезпечують виконання законів, державних програм і рішень органів державної влади); здійснює захист прав і свобод громадян; сприяє підтриманню правопорядку, безпеки та соціальної стабільності в державі; забезпечує прозорість, підзвітність влади та участь громадян в управлінні державними справами та ін. Гендерний паритет у системі публічної служби передбачає рівне представництво жінок і чоловіків у державних органах та органах місцевого самоврядування, а також забезпечення рівних можливостей для доступу до посад, кар'єрного зростання та участі в ухваленні рішень.

Показано, що формування гендерної політики в сучасній Україні, серед іншого, передбачає вивчення історичного досвіду. Гендерна рівність в українському праві формувалася поступово – від поодиноких норм права до сучасної системи антидискримінаційного законодавства. Значний інтерес представляє вивчення джерел права Києво-Руської держави, які містили окремі норми щодо прав чоловіків і жінок.

Наголошено, що у Києво-Руській державі взаємини між чоловіком і дружиною здійснювалися на принципах рівноправності, духовності, гуманізму та справедливості. Правове становище жінки в сім'ї було як для того часу на високому рівні, її права охороняла держава. У нормах Руська Правда жінка, зокрема мати, мала відносно вищий правовий статус, ніж у багатьох інших правових системах того часу. Зокрема, мати мала право успадковувати майно та розпоряджатися

ним. Після смерті чоловіка вона часто ставала главою родини та опікуном дітей. Вдова зберігала право на частину майна чоловіка (так звану «вдовину частку»). За посягання на честь чи життя жінки встановлювалися грошові штрафи (віра). Жінка у Київській Русі не вважалася повністю залежною особою й мала певну майнову та процесуальну дієздатність. Правовий статус жінки у Києво-Руській державі був вищий у порівнянні з римським та старогерманським правом. Повна рівність у Києво-Руській державі не передбачалася.

Ключові слова: гендерна рівність, публічна служба, рівність прав чоловіка та жінки, гендерний паритет у системі публічної служби, права жінок, джерела права, Руська Правда, Києво-Руська держава.

Boiko I.Y., Kovalchuk I.V., Burdina O.V. The formation of norms regarding the equality of women and men in the sources of law of the Kyivan Rus state.

The article analyzes the historical experience of the formation of norms on gender equality in the sources of law of the Kyivan Rus state. It is noted that in the current conditions of Russia's war against Ukraine, active work is being carried out toward European integration. One of the tasks is the effective provision of regulatory and legal regulation and the implementation of high-quality gender policy. Today, it is important to bring the current legislation of Ukraine into compliance with the standards of the European Union in the field of gender parity. Of particular interest is gender parity in the system of public service, which in modern conditions is of great importance, in particular, it implements the functions of the state (public servants ensure the implementation of laws, state programs and decisions of state authorities); protects the rights and freedoms of citizens; contributes to maintaining law and order, security, and social stability in the state; ensures transparency, accountability of authorities, and citizen participation in the management of public affairs, etc. Gender parity in the system of public service implies equal representation of women and men in state bodies and local self-government bodies, as well as ensuring equal opportunities for access to positions, career advancement, and participation in decision-making.

It is shown that the formation of gender policy in modern Ukraine, among other things, involves the study of historical experience. Gender equality in Ukrainian law was formed gradually – from isolated legal norms to the modern system of anti-discrimination legislation. Of significant interest is the study of the sources of law of the Kyivan Rus state, which contained certain norms regarding the rights of men and women.

It is emphasized that in the Kyivan Rus state, relations between husband and wife were carried out on the principles of equality, spirituality, humanism, and justice. The legal status of women in the family was, for that time, at a high level, and their rights were protected by the state. In the norms of Russkaya Pravda, a woman, in particular a mother, had a relatively higher legal status than in many other legal systems of that time. In particular, a mother had the right to inherit property and dispose of it. After the death of her husband, she often became the head of the family and the guardian of the children. A widow retained the right to a share of her husband's property (the so-called "widow's share"). Monetary fines (vira) were established for encroachments on a woman's honor or life. A woman in Kyivan Rus was not considered a completely dependent person and had certain property and procedural legal capacity. The legal status of women in the Kyivan Rus state was higher compared to Roman and ancient Germanic law. Full equality in the Kyivan Rus state was not provided for.

Key words: gender equality, public service, equality of rights of men and women, gender parity in the public service system, women's rights, sources of law, Russkaya Pravda, Kyivan Rus state.

Постановка проблеми. У сучасних умовах війни росії проти України проводиться активна робота щодо європейської інтеграції. Одним із завдань є ефективне забезпечення нормативно-правового регулювання та реалізації якісної гендерної політики. Сьогодні важливо привести чинне законодавство України у відповідність до стандартів Європейського Союзу в сфері гендерного паритету. Особливий інтерес викликає гендерний паритет в системі публічної служби, яка у сучасних умовах має важливе значення, зокрема реалізовує функції держави (публічні службовці забезпечують виконання законів, державних програм і рішень органів державної влади); здійснює захист прав і свобод громадян; сприяє підтриманню правопорядку, безпеки та соціальної стабільності в державі; забезпечує прозорість, підзвітність влади та участь громадян в управлінні державними справами та ін.

Гендерний паритет у системі публічної служби – це рівне представництво жінок і чоловіків у державних органах та органах місцевого самоврядування, а також забезпечення рівних можливостей для доступу до посад, кар'єрного зростання та участі в ухваленні рішень. Гендерний паритет означає рівний доступ до вступу на публічну службу, рівні можливості просування по службі, справедливий розподіл керівних посад, недопущення дискримінації за ознакою статі, забезпечення балансу представництва жінок і чоловіків (часто орієнтир – 40/60 або 50/50). Принцип гендерної рівності закріплений у чинній Конституції України (ст. 24 – рівність громадян перед законом), Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», Законі України «Про державну службу» та ін. Гендерний паритет сприяє підвищенню якості управлінських рішень (через різноманітність досвіду й поглядів), посиленню демократичності влади, зменшення гендерних стереотипів, підвищення довіри суспільства до органів державної влади тощо.

Формування гендерної політики в сучасній Україні, серед іншого, передбачає вивчення історичного досвіду. Гендерна рівність в українському праві формувалася поступово – від поодиноких норм права до сучасної системи антидискримінаційного законодавства. Значний інтерес представляє вивчення джерел права Києво-Руської держави, які передбачали окремі норми щодо регулювання прав чоловіків і жінок.

Мета дослідження – проаналізувати історичний досвід становлення норм про гендерну рівність у джерелах права Києво-Руської держави.

Стан опрацювання проблематики. Окремі аспекти становлення норм про правовий статус чоловіків і жінок у джерелах права Києво-Руської держави вивчали: В.Д. Гончаренко, В.С. Кульчицький, П.П. Музиченко, О.О. Шевченко та ін. У своїх працях вони аналізували норми таких пам'яток права, як «Руська Правда», князівські устави та церковні статuti, звертаючи увагу на деякі особливості правоздатності чоловіків і жінок; майнові права (право спадкування, посаг, віно); шлюбно-сімейні відносини; відповідальність за злочини проти жінки; соціально-правове становище різних категорій населення та ін.

Виклад основного матеріалу. Аналіз української історико-правової літератури та джерел дозволяє зробити висновок, що однією з найдавніших і найважливіших пам'яток українського писаного права є «Руська Правда», яка стала своєрідним фундаментом писаного законодавства Києво-Руської держави [4, ст. 4-5]. Станом на першу половину IX ст. в Києво-Руській державі ще до укладення Руської Правди сформувалися такі джерела права: Закон Руський (звичаєве право), договори Русі з Візантією, князівське законодавство (устава, уроки, уставні грамоти та ін.). Істотною роль відігравали джерела церковного права, зокрема Церковні статuti Володимира Великого та Ярослава Мудрого, а також джерела іноземного, переважно візантійського, походження – Номоканони (відомі на Русі як кормчі книги), Еклога, Прохірон, Закон судний людям. Після проведеної систематизації давнього українського права Великим князем Київським Ярославом Мудрим основним джерелом права в Києво-Руській державі стала Руська Правда, яка була першим кодифікованим збірником норм українського звичаєвого права, яке було сформовано давніми українськими племенами, починаючи з держави Антів. Перша найдавніша редакція Руської Правди – Коротка Правда або Правда Ярослава Мудрого – була укладена на основі норм давнього українського (руського) права, уникнувши запозичень з інших правових систем. Дві наступні редакції Руської Правди, зокрема Розширена Правда та Скорочена Правда, були укладені на основі Правди Ярослава, звичаєвого права. У зв'язку з зміцненням князівської влади при укладенні Розширеної та Скороченої Правди спиралися також на князівське законодавство, судову практику та запозичення з інших правових систем, зокрема візантійського права. Відомий український історик та дослідник давньоруського права й міжнародних договорів Києво-Руської держави Федір Китченко цілком слушно зазначав: «Руська Правда» стала результатом національного духу і громадсько-життя народу, пам'яткою права України, що створювалася кількома поколіннями» [2, ст. 52].

У Києво-Руській державі взаємини між чоловіком і дружиною здійснювалися на принципах рівноправності, духовності, гуманізму і справедливості. Правове становище жінки в сім'ї було як для того часу на високому рівні, її права охороняла держава. У нормах Руська Правда жінка, зокрема мати, мала відносно вищий правовий статус, ніж у багатьох інших правових системах того часу. Зокрема, мати мала право успадковувати майно та розпоряджатися ним. Після смерті чоловіка вона часто ставала главою родини та опікуном дітей. Вдова зберігала право на частину майна чоловіка (так звану «вдовину частку»). За посягання на честь чи життя жінки встановлювалися грошові штрафи (віра). Жінка у Києво-Руській державі не вважалася повністю залежною особою

й мала певну майнову та процесуальну дієздатність. Правовий статус жінки у Києво-Руській державі був вищий у порівнянні з римським та старогерманським правом. Так, у системі *Corpus Juris Civilis* жінка зазвичай перебувала під владою чоловіка або батька (*patria potestas*), дочка – під владою батька, дружина – під владою чоловіка (у формі *manus*), навіть повнолітня жінка часто потребувала опікуна (*tutor*), права жінки обмежувалися щодо участі в політичному та публічному житті. Правовий статус дружини за римським правом прирівнювався до становища дітей [5, ст. 96]. У правових звичаях германських племен жінка також перебувала під опікою чоловіка чи родича-чоловіка. Вона не була повністю самостійним суб'єктом права та вважалася «неправосильною» (обмежено дієздатною). Матір за руським правом мала відносно самостійніше правове становище, особливо в майнових питаннях і в статусі вдови. На відміну від римського та старогерманського права, де жінка все життя перебувала під опікою чоловіка, у Києво-Руській державі вона могла виступати самостійним учасником правовідносин. Навпаки, у Києво-Руській державі жінка була наділена цивільною дієздатністю і за життя чоловіка зберігала своє окреме майно, яке й після його смерті не входило до спільної спадщини, а вона сама ставала повноправною главою сім'ї. Вона мала право самостійно вела господарство, розпоряджалася власністю і від неї залежало відділення синів для ведення власного господарства. Жінка мала право укладати різноманітні договори: купівлі-продажу, позики, застави, дарування, успадкування. В її розпорядженні перебували посаг (придане) і віно.

У давньоукраїнській сім'ї головну роль у вихованні дітей відігравали батько і мати, що мало величезний вплив на формування їхньої поведінки, моралі, ідеалів, а в родині панувала свобода і рівноправність [3, ст. 55-56]. Про майнові відносини чоловіка та дружини у Руській Правді та інших джерелах права Київської Русі є низка постанов. Родичі-батьки та брати, видаючи дочок і сестер заміж, наділяли їх певним майном (посагом). Це майно повинно було передаватися після смерті дружини її спадкоємцям. У Руській Правді проводилося розмежування майна, яке дружина одержувала за законом і яке їй подарував або заповів чоловік. Майном, яке їй заповів чоловік, дружина мала право користуватися пожиттєво. Після її смерті воно передавалося дітям. Віном, тобто частиною майна, яке дружині подарував чоловік, вдова мала право розпоряджатися на власний розсуд. Після смерті чоловіка вдова мала право залишатися у його домі, незважаючи на протести спадкоємців.

Правові джерела Києво-Руської держави містять досить мало матеріалу для висвітлення питань особистих і майнових відносин батьків та дітей. Але безсумнівно, що патріархальні відносини у сім'ї не були вижиті протягом всього існування Київської держави. Батько, як глава сім'ї, користувався необмеженою владою над своїми дітьми. Його влада нагадувала владу давньоримського *pater familias*. Батьки за Києво-Руської держави мали право продавати своїх дітей у холопи (це право зникло тільки в XIV ст.), про що свідчать літописи, повідомляючи про такий продаж дітей у голодні роки.

За Руською Правдою, якщо після смерті батька залишалась мати, то опіка над малолітніми дітьми не встановлювалася. Мати управляла домом і господарством. Якщо мати-вдова виходила заміж і перебиралася у масток чоловіка, то опіку над дітьми та майном мали здійснювати родичі першого чоловіка. Мета опікунства полягала в збереженні майна малолітніх дітей і передачі його їм із досягненням повноліття. Майно опікунові передавали у присутності свідків. Матір повинна була віддати своїм дітям наявне майно, причому втрачене нею при управлінні майно вона була зобов'язана повернути. Руська Правда передбачала випадки, коли опікуном ставав вітчим. На вітчима покладался обов'язок повернути всі витрати, які могли зазнати пасинки і падчерки під час його опіки. Найближчий родич, який ставав опікуном, приймав майно підопічних при свідках. Із завершенням опіки опікун зобов'язаний був повернути прийняте майно у цілості зі всіма прибутками. Опіка припинялася з досягненням підопічними такої зрілості, коли “будуть самі собою турбуватися”. Руська Правда не згадувала, які установи керували справами опіки. Більшість дослідників припускають, що це була церква.

З виникненням і утвердженням приватної власності з'явилося поняття спадщини. Спочатку право успадкування належало тільки членам сім'ї. Батько як глава сім'ї не мав права заповідати майно особам, які не входили до складу сім'ї. Якщо він це зробив або ж не було членів сім'ї, спадщина переходила великому князю як главі держави.

З поступовим розпадом патріархальних відносин почала розвиватися свобода заповітних розпоряджень. Батько мав право заповідати своє майно одним членам сім'ї, залишаючи інших без

спадку. Так виникло спадкування за заповітом. Деякі члени сім'ї починають претендувати на більшу частину спадку (сини), інші ж члени сім'ї повністю відсторонюються від спадкування (дочки та дружини). Обмежувалося свавілля чоловіка при складанні заповіту. Він мав право заповідати лише тим, хто був визнаним спадкоємцем у законі. Лише на користь церкви можна було заповідати за наявності інших спадкоємців за законом. Батько мав право розподілити своє майно серед синів, а бояри – і серед дочок. Мати-вдова мала право заповідати своє майно (материзну) всім дітям, або тому із них, хто буде її утримувати. Вона могла обійти сина, заповівши майно дочці. Материзною жінка могла розпоряджатися більш вільно, ніж чоловік отчиною. Коли ж мати не встигла зробити заповіт, то майно переходило до того з дітей, з ким вона проживала (ст. 103 “Просторової Правди”) [1, ст. 55].

Правові джерела містять постанови і про спадкування за законом, і про спадкування за заповітом, причому в цих постановах виражені принципи феодального права. Встановлювалися два різні порядки спадкування: один – для бояр, другий – для смердів. Руська Правда, допускаючи свободу заповідальних розпоряджень, тим не менше присвячує багато статей спадкуванню за законом. Згідно з цими статтями майно батька як глави сім'ї у випадку, коли він помирив без складання заповіту, передавалось дітям, за винятком частини, яка передавалася церкві. Під дітьми у спадковому праві Руської держави розуміли синів. Відповідно, дочки, при наявності у померлого батька синів, до спадкування не запрошувалися. Ця норма, яка дуже довго зберігалася в руському праві, знайшла своє відображення у приказці: “сестра при братах – не спадкоємниця”. У західноєвропейському середньовічному праві часто переваги при спадкуванні надавалися старшому сину. За Руською Правдою, навпаки, молодший син перебував у сприятливішому становищі; спадкувати могли тільки діти, які народилися у законному шлюбі. Діти наложниці після смерті свого батька і пана не одержували спадщини, проте разом з матір'ю ставали вільними [1, ст. 52-55].

Заповіт укладався переважно усно. Письмова форма використовувалася рідко. Виникає питання, чи спадкувала дочка, якщо померлий не мав сина. Руська Правда вирішувала це, виходячи з основних принципів феодального права, права-привілею. Вона встановлювала два порядки спадкування дочок: після смердів і після бояр. Згідно з точним змістом статей Руської Правди майно смерда, який не залишив після себе синів, переходить до князя. Незаміжня дочка отримувала частину майна, яке потім складало її посаг. Заміжні дочки цього не одержували.

Висновки. Отже, у Києво-Руській державі суспільні відносини були врегульовані в основному в Руській Правді, на високому, як для того часу, рівні. Руська Правда була першим кодифікованим збірником юридичних норм на українських землях. За рівнем врегулювання суспільних відносин вона була прогресивним джерелом права. Особливо яскраво це простежується на прикладі правового становища жінки. В Києво-Руській державі жінки мали право в окремих випадках нарівні з чоловіками успадковувати майно (особливо за відсутності синів), визнавалася правосуб'єктність жінки в окремих майнових справах. Водночас суспільство залишалось патріархальним. Повна рівність у Києво-Руській державі не передбачалася.

Історичний досвід Києво-Руської держави (IX–XIII ст.) не містив концепції гендерної рівності в сучасному розумінні, однак у джерелах права можна знайти ідеї, норми та підходи, які мають цінність для формування сучасної правової політики. Позитивним було те, що Києво-Руській державі жінка визнавалася суб'єктом права. У «Руській Правді» жінка визнавалася окремим суб'єктом правовідносин, зокрема передбачався захист її честі та гідності; передбачалася відповідальність за образу чи насильство щодо жінки; встановлювалися штрафи (вира) за злочини проти неї. З цього випливає, що у сучасних умовах існує необхідність забезпечення чітких механізмів правового захисту від насильства, зокрема гендерно зумовленого. Важливий є принцип, за яким держава гарантує особливий захист уразливих категорій громадян.

У Києво-Руській державі було забезпечено майнові права жінок, зокрема вони мали такі права: володіти майном (приданим); успадковувати (хоч і з певними обмеженнями); виступати стороною майнових правочинів. Сьогодні важливо створити, насамперед такі соціально-економічні умови, які забезпечили б економічну самостійність жінки як основи реальної рівності. Києво-Руська традиція демонструє, що економічні права були і є фундаментом гендерної справедливості.

Ще однією гострою проблемою залишається правовий захист сім'ї. Церковні статuti у Києво-Руській державі регулювали шлюбні відносини; заборону примусового шлюбу; відповідальність за перелюб та насильство. Цей історичний досвід свідчить про актуальність ідеї захисту гідності та добровільності шлюбу як правової норми. Важливо, що навіть у середньовічному

суспільстві визнавалася цінність згоди. Сьогодні важливою проблемою є індивідуалізація відповідальності за гендерні злочини (домашнє насильство, дискримінація), що відповідає принципам правової держави. В умовах розвитку українського суспільства актуалізується потреба у формуванні ефективної державної політики та комплексної системи правових, соціальних і освітніх механізмів щодо ефективного забезпечення гендерної рівності в сучасній Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойко І.Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX–XX ст.): посіб для студ. вищ. навч. закладів. Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014.
2. Захарченко П. Історія українського права [Текст]: навч. посібник / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ: ВД «Освіта України», 2019.
3. Історія українського права: посібник / І.А. Безклубий, І.С. Гриценко, О.О. Шевченко та ін. К.: Грамота, 2010.
4. Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі: навч. посіб. / уклад. Г.Г. Демиденко, В.М. Єрмолаєв; вступ. сл. В.Я. Тація. Х.: Право, 2014.
5. Римське приватне право: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Є.М. Орач, Б.Й. Тищик. Київ: Ін юре, 2012.

Дата першого надходження рукопису до видання: 05.01.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації: 05.03.2026

© Бойко І.Й., Ковальчук І.В., Бурдіна О.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії СС ВУ 4.0